

Kecskés D. Gusztáv



***Fejtő Ferenc, Közép–Európa közvetítője Franciaországban*¹**

Abstract

François Fejtő, as a journalist and intellectual, expert of the communist world, was a particularly successful mediator of East and Central Europe in France where he emigrated in 1938 from Hungary to. By his extremely voluminous life-work, he did a lot for making understand the complexity of the region. Through his publications, his university teachings and expert activity, he participated, in a certain extent, in the elaboration of the French foreign policy towards East and Central Europe. The author tries to decipher the secret of this extraordinary success by using the Fejtő's private documents, reports of the Hungarian secret services on him, the French and Hungarian literature and a great number of oral history sources.

Keywords: East and Central Europe; Hungarian emigration; emigration in France; French intellectual life; French foreign policy;

Az 1938-ban „tudósítónak álcázott menekült”-ként² Franciaországba érkezett Fejtő Ferenc, befolyásos francia újságíró és értelmiségi lett, a Közép–Európával kapcsolatos ismeretek közvetítője, aki karrierje csúcsán Mitterrand és Chirac elnöknek is adott tanácsot, és elnyerte a Becsületrend tisztje kitüntetését. Mi volt e közvetítő tevékenysége nyomán kibontakozó látványos sikereinek titka? A tanulmány erre a kérdésre keresi a választ. Először meghatározom tevékenységi köreit. Azután előszámlálom franciaországi munkáinak eredményeit és hatását. Majd felidézem a nehézségeket, amelyek a szovjet blokkból jött emigránsok elé tornyosultak az 1945 utáni Franciaországban, bemutattva, hogy Fejtő hogyan tudott mégis fölülkerekedni azokon.



¹ A tanulmány megírásához szükséges franciaországi kutatásokat az École des hautes études en sciences sociales (EHESS) és a Magyar Tudományos Akadémia ösztöndíja, valamint a Párizsi Magyar Intézet (PMI) befogadó támogatása tette lehetővé, amit ezúton hálásan köszönök.

² FEJTŐ Ferenc: *Budapesttől Párizsig. Emlékeim*. Magvető, Budapest, 1990. (Balabán Péter fordítása). 188. Az eredeti francia kiadás: François FEJTŐ: *Mémoires. De Budapest à Paris*. Calmann-Lévy, Paris, 1986. A tanulmányban olvasható idézetekhez a magyar kiadás szövegét használtam.

Milyen forrásokat használtam? Tanulmányoztam a Fejtő Ferenc hagyatékában található iratokat a Fehérvárcsurgó-i Károlyi Kastély alagsorában³ és a róla szóló dossziékat az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában. Interjúkat készítettem magyar származású franciaországi értelmiségiekkel⁴, francia értelmiségiekkel, egyetemi oktatókkal és újságírókkal⁵, magyar⁶ és francia⁷ nyugállományú és ma is aktív diplomátákkal, valamint Fejtő Ferenc fiával, Charles Fejtővel. A Közép- és Kelet-Európából jött 1945 utáni franciaországi emigrációk általános történetéről szóló francia szakirodalmat használtam fel, hogy Fejtő életének és szakmai tevékenységének körülményeit rekonstruáljam.⁸ Személyiségről, életéről és munkásságáról forrásnak tekintettem visszaemlékezéseit, a Földes Anita által kiadott interjúkat és a Fejtő tiszteletére megjelent köteteket egyaránt.⁹

Néhány előzetes biográfiai adat: Fejtő Ferenc 1909-ben született Nagykanizsán jól asszimilálódott zsidó családban. Irodalmi tanulmányokat folytatott. 1933-ban feleségül vette Hilmayer Rózát, aki hű társa és kiváló segítője volt (egyres munkái esetében szinte szerzőtársa). 1935-ben József Attilával és Ignotus Pállal megalapította a fasizmus és a sztálinizmus egyaránt szemben álló *Szép Szó* folyóiratot. Politikai és publi-

³ Köszönöm Károlyi Györgynek és feleségének, Angelica Károlyinak.

⁴ Karády Viktor, Kassai György, Charles Kecskeméti, Kende Péter, Márton László, Méray Tibor, Nagy Pál.

⁵ Jean-François Bouthor, Florance La Bruyère, Jean-Claude Casanova, Pierre Grémion, Pierre Hassner, Antoine Marès, Georges Mink, Olivier Mongin, Thierry de Montbrial, Krzysztof Pomian, Jean-Christophe Romer, Jacques Rupnik, Marc Semo, Paul Thibaud, Daniel Vernet.

⁶ Borsi-Kálmán Béla, Göllöncsér József, Kisary Miklós, Nikicsér László, Précsényi Árpád, Szávai János.

⁷ Pierre Brochand, Jacques Faure, Henri Froment-Meurice, Pierre és Olga Morel, François Nicoulaud, René Roudaut, Jean-Luc Soulé, Philippe de Suremain. Nagyon hálás vagyok mindazoknak, akik tanúságtételükkel, adatközléseikkel segítettek kutatásaimat.

⁸ Főként a következő munkákat: *Le Paris des étrangers depuis 1945*. Sous la direction d'Antoine MARÈS et Pierre MILZA. Publication de la Sorbonne, Open Edition books, Paris, 1995; *Intellectuels de l'Est exilés en France*, sous la direction de Wojciech FAŁKOWSKI et Antoine MARÈS. Institut d'études slaves, Paris, 2011; *Dictionnaire des étrangers qui ont fait la France*. Sous la direction de Pascal ORY, avec la collaboration de Marie-Claude Blanc-Chaléard. Robert Laffont, Paris, 2013; valamint Pierre Grémion, Jean-François Sirinelli, Stéphane Dufoix és Florance Grand-senne tanulmányait.

⁹ FEJTŐ: *Budapesttől Párizsig; Átélttem egy évszázadot – Utolsó interjúk Fejtő Ferencsel*. Szerkesztette FÖLDES Anita. Scolar, Budapest, 2013; *Hommage à Fejtő Ferenc*. A 90 éves Fejtő Ferenc köszöntése emlékezésekkel és tanulmányokkal. Világosság, Budapest, 1999; *Hommage à François Fejtő*. Actes des colloques organisés par la Fondation Károlyi à Fehérvárcsurgó et par le Centre Interuniversitaire d'Études Hongroises à Paris. Sous la direction de Judit MAÁR. *Cahier d'Études Hongroises et Finlandaises*, n° 16, 2010.

cisztikai tevékenysége miatt szembe került a Horthy-rendszer hatóságaival: hat hónap börtönre ítélték. A börtön elkerülése érdekében 1938-ban Franciaországba menekült. Ott élte át a második világháborút is. 1947–1949-ben a magyar követség sajtóirodáját vezette Párizsban, amelyről Rajk László elítélése után mondott le. Ekkor megszakított minden kapcsolatot Magyarországgal. 1949-ben kapott Franciaországtól politikai menedékjogot. 1955-ben elnyerte a francia állampolgárságot. 1979-ig a kommunista országok referense volt az AFP hírügynökségnél. 2008-ban hunyt el 98 éves korában.

Hogyan határozhatjuk meg tevékenységi köreit? A *Dictionnaire des étrangers qui ont fait la France* (azon külföldiek lexikona, akik létrehozták Franciaországot) szerint: „Újságíróként, történészként és esszéistaként... Fejtő Ferenc szüntelenül éles szemmel figyelte a keleti országok jelenkori történelmét. Ez a csaknem százéves korában elhunyt értelmiségi nagy humanistaként, a felvilágosodás európai egyetemességének örököseként jelent meg.”¹⁰

Fejtő Ferenc, noha két ízben is politikai menedéket talált Franciaországban, nem tekinthető magyar emigráns politikusnak. Visszaemlékezéseinek tanúsága szerint kívül kívánt maradni az emigráció politikai tevékenységén, bár érdeklődéssel követte azt.¹¹ Nagyszámú kortársa „a párizsi magyar emigráció legfontosabb személyiségeként” tekintett rá.¹² Schreiber Tamás nagyhírű magyar származású francia újságíró, Kelet-Európa szakértő mesterének tartotta.¹³ Mindebből következik, hogy Fejtő nem volt a magyar emigráció főszereplője vagy képviselője a francia hatóságok irányában, mint Auer Pál az 1950-es években.¹⁴ Mindazonáltal együttműködött a magyar emigráns értelmiségiekkel, és publikált azok folyóirataiban, így az *Irodalmi Újságban* és később a *Magyar Füzetekben* is.¹⁵

Melyek voltak Fejtő Ferenc tevékenységének eredményei és hatásai? Hogyan és milyen mértékben gyakorolt befolyást Franciaországban? Munkássága jelentős mennyiségi és minőségi tekintetben egyaránt.

¹⁰ *Dictionnaire des étrangers*, p. 319. Ez és a következő idézetek (Fejtő visszaemlékezéseit kivéve) a tanulmány szerzőjének magyar fordításában olvashatók.

¹¹ FEJTŐ: *Budapesttől Párizsig*, 367. Továbbá: BORBÁNDI Gyula: „Egy magyar emigráns Párizsban”, *Hommage à Fejtő Ferenc*, 41.

¹² MÉRAY Tibor: „Három emigráció”, *Hommage à Fejtő Ferenc*, 67.

¹³ A szerző interjúja Schreiber Tamással: 1996. november 7., 1997. szeptember 25. és november 19.

¹⁴ DUFOIX, Stéphane: *Exil et politique. Éléments pour une sociologie de la politique en émigration: l'exemple des Hongrois, des Polonais et des Tchécoslovaques en France de 1945 à nos jours*, thèse pour le doctorat en science politique sous la direction de Marc LAZAR, Université Paris I Sorbonne, Département de science politique, 1997, tome I, 236, 239–240, 242–243.

¹⁵ Lásd még: *Un communisme qui n'oublie pas l'homme*, précédé d'un Portrait d'Imre Nagy de François Fejtő. Plon 'Tribune libre', Paris, 1957.

Csaknem ötven könyvet és mintegy tízezer cikket adott ki. Fő művét, az *Histoire des démocraties populaires-t* (A népi demokráciák története) tizenhét nyelvre fordították le és többször újra kiadták.¹⁶ Hatása különösen két területen, az értelmiségi világban és a Közép- és Kelet-Európával kapcsolatos francia külpolitikában volt érzékelhető.

A szovjet blokk kommunizmusának valóságát kritikai attitűddel igyekezett bemutatni a francia értelmiség számára. Az AFP kommunista világgal kapcsolatos anyagainak szerkesztőjeként és kommentátoraként írásait széles körben terjesztette a francia sajtó. Képes volt a maga egészében áttekinteni a szovjet blokk fejlődését, miközben az eseményeket világpolitikai perspektívában mutatta be.¹⁷ Gyors reagálási képességének illusztrálására idézek abból a kommentárból, amelyet Nagy Imre új magyar miniszterelnökként 1953. július 4-én elmondott beszédéről készített. Fejtő még a beszéd elhangzásának napján a főszerkesztőnek írta: „Úgy tűnik, hogy ennek a lépésnek kettős célja van: egyrészt, ha lehetséges, igyekszik megbékíteni a szovjetek ellenőrzése alá vetett országok közvéleményét a szovjetekkel, ugyanakkor bebizonyítani a Nyugatnak, hogy a Sztálin utáni kormányzó csoport gyökeresen megváltoztatja nemzetközi politikáját.”¹⁸

1945-től Fejtő Ferenc igen nagyszámú cikket jelentetett meg különböző francia napi- és hetilapokban (például: *Le Populaire*, *L'Aube*, *Le Franc-Tireur*, *Combat*, ugyanakkor *Le Figaro*, *Le Monde*, *Ouest-France*, *La Croix*...). Intenzíven együttműködött befolyásos értelmiségi folyóiratokkal is¹⁹, különös tekintettel az *Esprit*, *Arguments*, *Contre-Point*, *Commentaire* lapokra. Két híres példa: Fejtő cikke a keresztény progresszív *Esprit*-ben 1949-ben a Rajk-perről, valamint publikációi az 1956-os magyar forradalommal összefüggésben, főként a Sartre-féle *Temps modernes* különszáma, amelyet Fejtő rendezett sajtó alá.²⁰ 1956-ban nem habozott személyes ismeretségeit felhasználni, hogy rábeszéljen bizonyos entellektüeleket. Meg akarta győzni a francia értelmiséget, amelynek többsége a Szovjetunió és általában a kommunizmus kapcsán illúziókat tápláló baloldalhoz tartozott, és bebizonyítani, hogy a magyar forradalom egy igaz ügy: „Egy olyan nép ártatlanságát kellett világgá kürtölnöm, amelyet azzal vádoltak, hogy javíthatatlanul fasiszta, ellen-

¹⁶ 100 éve született Fejtő Ferenc, szerkesztette FÖLDES Anita: <http://www.fejto100.hu/flash/> (utolsó letöltés: 2017. augusztus 25.) FEJTŐ: *Histoire des démocraties populaires*. Vol. 1–2. Seuil, 1952, Paris, 1969. Magyar kiadás: *A népi demokráciák története* I–II (egybekötve). Szerkesztette FERCH Magda, fordította ENDREFFY Zoltán. Magvető–Magyar Füzetek, Budapest–Párizs, 1991.

¹⁷ Lásd Fejtő Ferencnek az AFP szerkesztősége számára írógéppel írt kéziratait, amelyeket Fehérvárcsurgón őriznek.

¹⁸ Károlyi Kastély (Fehérvárcsurgó): Fejtő Ferenc iratai az alagsori raktárban.

¹⁹ Interjú Nagy Pállal: 2015. szeptember 13.

²⁰ Numéro spécial des *Temps modernes*, coordonné par François Fejtő, novembre-janvier 1956–1957.

forradalmár és antiszocialista”, írta emlékirataiban.²¹ Eszmei csatározásai során arra törekedett, hogy közvetlenül eljusson a kiemelkedő személyiségekhez. Emlékezete szerint semmiféle nehézséget nem okozott neki, hogy meggyőzze Albert Camus-t a magyar felkelés jogosságáról és tisztaságáról. Viszont úgy látta, némi ellenállásra talál ebben a kérdésben Jean-Paul Sartre-nál, akinek meggyőzését pedig nagyon fontosnak tartotta, hiszen nagy táborra volt a szellemi életben.²²

Végül hangsúlyoznunk kell tudományos munkáinak fontosságát, főként az *Histoire des démocraties populaires* 1952-ben kiadott első kiadásának jelentőségét. Ez a referenciává váló könyv, amelynek kapcsán Fejtő világhírűvé vált, és amely rövid időn belül egyetemi tankönyv lett, bemutatja a szovjet blokk kifformálódását és fejlődését 1945-től 1952-ig. A maga nemében egyedülálló mű szerzője rendkívül gazdag dokumentációt használ. Életének egyik utolsó interjúja során Földes Anitának igen érdekes megjegyzéseket tesz hatalmas munkájának forrásait illetően. Elmondása szerint megkapta a francia Külügyminisztérium irattárának gyakran bizalmas információit és adatait: „*nekik voltak követi (és nagyköveti – KDG) jelentéseik, amelyek nagyon fontos adalékul szolgáltak. Azontúl jóban voltam a Charles de Gaulle miniszterelnök, majd köztársasági elnök környezetében lévő sajtósokkal. Jouve barátom, az egykori kulturális tanácsos, mellette dolgozott, tőle is kaptam információt.*” Az AFP magyarországi, lengyelországi és csehszlovákiai kirendeltségei pontos értesüléseket küldtek. Az AFP-nek megbízható lengyel és izraeli információs forrásai is voltak. Megemlítette továbbá a CIA által támoga-

²¹ FEJTŐ: *Budapesttől Párizsig*, 373.

²² Fejtő tehát apró ravaszághoz folyamodott, amelyet így mesél el: „...a magyarországi szovjet intervenciót követő napon felhívott Gajewsky a lengyel nagykövetségről, akihez régóta baráti szálak fűztek. Közölte velem, hogy Kornecki, a lengyel kommunista párt lapja, a Trybuna Ludu budapesti tudósítója, aki végigkísérte a forradalom minden szakaszát, egészen a megszállásig, átutazóban Párizsban van, és szeretne velem beszélni. Mivel úgy gondoltam, hogy Sartre-t érdekelheti egy olyan újságíró beszámolója a magyarországi eseményekről, akinek pártatlansága »minden gyanú felett áll«, meghívtam hozzánk a lengyelekkel együtt. [...] Három vagy négy órán keresztül hallgattuk Kornecki beszámolóját mindarról, amit látott és tudott. Észrevettem, hogy Sartre mélyen meg van rendülve. Végül így szólt hozzám: »Mit tehetek önökért, hogyan bizonyítsam a szolidaritásomat?« Azt feleltem: mivel előre sejtettem, mi történhet Magyarországon, írtam egy könyvet a demokratizálódási mozgalomról, amely 1953 óta jelen van az országban, s a könyvet hamarosan megjelentetem *A magyar tragédia* címmel. Mondtam neki, nagyon meg lennék hatva, ha volna olyan kedves, hogy előszót ír hozzá. Beleegyezett, és hozzátette, szeretne megkérni, hogy folyóirata, a *Les Temps Modernes* számára készítsék egy különszámot a magyar értelmiségiek felkeléséről. Már másnap nyilvánosan állást foglalt, elítélte a szovjet katonai beavatkozást, nekem pedig elküldte a megígért előszót.” 1956. *Le commencement de la fin*. Actes du colloque « BUDAPEST 1956–1996 », Palais du Luxembourg, Paris, 28 et 29 octobre 1996, Rédaction et présentation de François Fejtő et Gilles Martinet. Association pour la Communauté Culturelle Européenne, 1997, Paris, 62–63.

tott Szabad Európa Rádiót. Úgy emlékezett, hogy kapott jelentéseket ezen országokban működő titkos ügynököktől is.²³

Ami Fejtőnek a francia külpolitikára gyakorolt befolyását illeti: amint az imént is olvashattuk, emlékei szerint széleskörűen együttműködött a francia Külügyminisztériummal híres művének megírásakor. Az AFP számára készített tudósításait és kommentárjait természetesen rendszeresen olvasták a Quai d'Orsay-n. Az oral history források egységesen hangsúlyozzák, hogy az *Histoire des démocraties populaires* alapműnek számított a szovjet blokkal foglalkozó francia diplomaták számára. Több tanú állítása szerint Fejtővel rendszeresen konzultáltak Magyarországot érintő magas szintű látogatások előkészítése során.²⁴ Baráti kapcsolatokat ápolt a Külügyminisztérium egyes vezetőivel, így Jean Laloy-val, aki az Európai Osztály vezetője volt 1955–1961-ben, majd a politikai ügyek igazgatóhelyettese 1964-ig.²⁵ Az 1980-as évektől Fejtő részt vett a Közép- és Kelet-Európában szolgáló diplomaták felkészítésében: gyakran meg is látogatták őt. François Nicoullaud, 1993 és 1997 között magyarországi francia nagykövet írta: „minden találkozásunk során konzultáltam vele véleményét kérdezve az ország politikai helyzetét illetően.” Fejtő meglátásai „nagyértékben hatottak rám, magától értetődően egyetérttem elemzéseivel, és nem emlékszem olyan esetre, amikor akárcsak a legcsekélyebb mértékben is eltért volna a véleményünk Magyarország és a térség helyzetét illetően”, írta az egykori francia diplomata.²⁶ 1972-től 1984-ig a Politikai Tudományok Párizsi Intézetében (Institut d'études politiques de Paris) oktatott.²⁷ Több tanítványa diplomata lett. Jean–Luc

²³ *Átélttem egy évszázadot* (FÖLDES Anita), 148–149. Fontos lenne ellenőrizni ezeket az emlékeket. Fejtő közeli barátja, Kende Péter állításai ellentmondani látszanak. Szerinte ugyanis: „Fontos körülmény, hogy a munka elkészítéséhez komolyan vehető forrásanyag egyáltalában nem állt a szerző rendelkezésére (Kende Péter kiemelése). A történet elbeszélése ennél fogva csak sajtó-értesülésekre és memoár-szerű politikai írásokra támaszkodhatott, mint például a Titóval szembeforduló Milovan Gyilasz könyveire és tanulmányaira, avagy cseh, lengyel és magyar emigránsok visszaemlékezéseire.” Kende Péter mindazonáltal hangsúlyozza, hogy Fejtő igyekezett gondosan ellenőrizni minden értesülést. Lásd KENDE Péter: „A történész és politikai esszéíró Fejtő munkásságáról”, 2015. szeptember 6-án Nagykanizsán tartott előadás kézírata.

Az Agence France–Presse dokumentációs részlegénél végzett korábbi kutatásaim során nagyszámú dokumentumot (főként tudósítók táviratait és kommentárokat) találtam a „La révolution hongroise 'victorieuse'” (A „győztes” magyar forradalom) elnevezésű dossziében. Az AFP és Fejtő Ferenc szerepéről az 1956-os magyar forradalom franciaországi fogadtatása kapcsán lásd KECSKÉS D. Gusztáv: *Franciaország és a magyar forradalom, 1956*. História–MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2007. 111–113.

²⁴ Interjú Kende Péterrel (2015. október 7.), Précsényi Árpáddal (2015. november 23., telefonon) és Márton Lászlóval (2015. november 25.).

²⁵ Interjú Kende Péterrel: 2015. október 7.

²⁶ François Nicoullaud válasza a kérdőívre: 2015. szeptember 10.

²⁷ FEJTŐ: *Budapesttől Párizsig*, 434–436.

Soulé, a budapesti Francia Intézet egykori igazgatója írta: „*Tanárom volt a párizsi Sciences Po-n... 1975–1976-ban, és nagy érdeklődéssel látogattam az óráit. Egyetemistaként sok könyvét olvastam, később követtem újságírói munkáit is.*”²⁸ Karrierjének csúcsán Fejtő tanácsokat adott Mitterrand és Chirac elnököknek is. A francia külpolitikára gyakorolt befolyásáról Jean–Luc Soulé ezt írta: „*Francia politikusokkal és Magyarországon szolgáló vagy magyar ügyekkel megbízott párizsi francia diplomatákkal folytatott eszmecserei elsőrendű szerepet játszottak abban, hogy megvilágítsanak bizonyos választásokat a két ország politikai kapcsolatát illetően. 1989–1990 előtt eszmei harcai inkább az értelmiségiekre tettek hatást, mint a politikusokra (kétség kívül François Mitterrand-t kivéve), de a Fal leomlása után nagy tanúként való megszólalásainak hallgatósága, akárcsak elemzéseinek pontossága megerősítették Magyarország és a közép- és kelet-európai országok csatlakozásának folyamatát az EU-hoz, amely francia–német politikai dinamikára alapozódott, és nem [volt] mentes a közép-európai rivalizálástól, amelyet ő (Fejtő) jól tudott elemezni és megosztani beszélgetőtársaival.*”²⁹

Érdemeinek elismeréseként Fejtő Ferenc számos díjban és kitüntetésben részesült Franciaországban: elnyerte a Nemzetgyűlés Irodalmi Nagydíját (1975), a Becsületrend lovagja lett (1988), megkapta a Pierre–Lafue Alapítvány Díját (1990), a Nemzetgyűlés Irodalmi Díját (1992), a Morális és Politikai Akadémia Történelmi Díját (1993), a francia PEN Club kormányzója volt és a Becsületrend tisztjévé avatták (2006).³⁰

E nagy siker értékét tovább növeli, hogy Fejtő Ferencnek, mint a szovjet blokk egyik országából származó emigránsnak nagyon súlyos nehézségeken kellett átmennie az 1940-es évek második felében és az 1950-es években Franciaországban. A közép- és kelet-európai kommunista rendszerek valóságáról beszámoló szemtanúk hangja miért volt annyira nehezen hallható Franciaországban? A szakirodalom régóta hangsúlyozza a Szovjetunió iránti nagy rokonszenvet, amelyet a náci Németország feletti győzelmével vívott ki. Ez a dicsőség a Francia Kommunista Pártra is rávetült, amelynek tekintélyét megnövelte az Ellenállási Mozgalom során elszenvedett véráldozat.³¹ A francia értelmiségiek állandó ideológiai nyomás alatt éltek, amely a kommunizmus vonzerejéből és a Francia Kommunista Párt befolyásából származott.³²

²⁸ Jean–Luc Soulé válasza a kérdőívemre: 2015. július 29.

²⁹ Uo.

³⁰ Forrás: <http://www.vers.hu/evfordulos-koltok/fejto-ferenc/fejto-ferenc-dijai-elismeresei> (utolsó letöltés: 2017. augusztus 23.)

³¹ Jean–François SIRINELLI: *Intellectuels et passions françaises. Manifestes et pétitions au XX^e siècle*. Fayard, Paris, 1990, 168.

³² SIRINELLI: „*Paris au coeur du débat Est–Ouest*”, *Le Paris des étrangers depuis 1945*, 4.

A menekültek ügye fontos elemét képezte az Egyesült Államok és a Szovjetunió által vezetett „két tábor” közti konfliktusnak és ideológiai-propaganda küzdelemnek. A kérdés a második világháború után a hontalan személyeknek (displaced person) a kiformalódó szovjet blokkba való hazatérése kapcsán kristályosodott ki. A hidegháború kezdete óta a kelet–nyugati ideológiai szembenállás egyik központi elemévé, jelképévé vált. Érintette az ember jogát lakóhelye megválasztásához, az elnyomás elől való elmeneküléshez és véleményének kifejtéséhez. A szovjet blokk képviselői viszont visszautasították, hogy ezeknek a menekülteknek bármi okuk is lenne, hogy ne térjenek vissza. Úgy nyilatkoztak, hogy akik nem akarnak visszatérni, háborús bűnösök és árulók.³³ A NATO Levéltárában (Brüsszel) őrzött források is megerősítik ennek a témának a fontosságát: a szervezet dokumentumsorozatát szentelt a hidegháborús menekülteknek és a Nyugatra került állampolgárainak visszacsábítására a szovjet blokk által szervezett kampánynak.³⁴

A hidegháborús ideológiai konfliktus belpolitikai üggyé válása nagymértékben befolyásolta a közép– és kelet–európai országokból Franciaországba érkezett emigránsok fogadtatását és azok lehetőségét arra, hogy tanúságot tegyenek. Antoine Marès joggal írta: *„A Felszabadulást követő légkörben, azok az emigránsok, akik a szovjet csapatok és a népi demokratikus rendszerek elől menekültek gyanúsaknak számítottak, ugyanúgy, mint a (németekkel) kollaborálók. Mindent összevéve, a francia értelmiségi világ nagy része számára nem a Történelem áldozataiként jelentek meg, hanem inkább mint bajkeverők, akik megzavarhatnak egy bizonyos rendszerhez való alkalmazkodást. Az emigránsok ezért szüntelen önvédelemre kényszerültek eredeti államuk propagandaszervei vagy az FKP által terjesztett, gyakran alaptalan szemrehányásokkal szemben.”* Antoine Marès ezt a hozzáállást olyan „egyidejű vagy egymást követő szűrők egymásra halmozódásával” magyarázza, *„mint az antifasizmus, az amerikaellenesség, sőt a semlegesség és az antikolonializmus”*.³⁵ Ezért a háború után a szovjet blokkból menekült értelmiségieknek nagyon szűk mozgásterük volt, hogy a térséggel kapcsolatos ismereteket terjesszék a francia közönség felé.³⁶ Fejtő Ferenc visszaemlékezései erről számos illusztrációval szolgálnak: a magyar

³³ Gil LOESCHER: *The UNHCR and the World Politics. A Perilous Path*. Oxford University Press, Oxford–New York, 2001, 36–37.

³⁴ NATO Levéltára (Brüsszel): például a Menekültek és Kitelepítettek Bizottsága (Refugees and Evacuees Committee) jelentései, valamint dokumentumok a Szovjetunió és a csatlósállamok repatriálási kampányairól (*„Soviet and Satellite repatriation campaign”*).

³⁵ MARÈS: *„L’émigration/exil d’Europe centrale en France”*, *Intellectuels de l’Est*, 23; MARÈS: *„Exilés d’Europe centrale de 1945 à 1967”*, *Le Paris des étrangers depuis 1945*, 8–9.

³⁶ MARÈS: *„L’émigration/exil d’Europe centrale en France”*, *Intellectuels de l’Est*, 31.

emigráció kommunista elemei igyekeztek megakadályozni, hogy a francia rádiónál és az AFP-nél dolgozzon.³⁷ A Rajk–perről írt cikkei kapcsán: „Hosszú listát állíthatnék össze azokról a régi barátokról és baloldaliakról, akik 1949–50-ben állásfoglalásom miatt megszakították a kapcsolatot Rózsival és velem”, írta.³⁸

Pierre Grémion a francia progresszió három összetevőjét említi, amelyek jelentősen csökkentették a szovjet blokkból jött emigránsok publikációs lehetőségeit: az FKP-t és annak irodalmi és értelmiségi leágazásait (*Lettre française, Nouvelle Critique*), Jean–Paul Sartre–ot és körét, valamint „a Közoktatás(t), különös tekintettel az egyetemi előkészítő irodalmi osztályokra (khâgnes) és a történelem és filozófia aggregációs vizsgákkal rendelkezőkre”.³⁹ Hozzáteszi, hogy az „emigráns” fogalma számukra hordozta a Nagy Francia Forradalom elől elmenekülő emigránsok elavult jelentését is.⁴⁰ Pierre Grémion annak a ténynek szintén fontosságot tulajdonít, hogy ezt az új emigrációt nagyrészt az amerikai kormányzati erők szervezték és finanszírozták.⁴¹ Az FKP erőteljesen alkalmazta a megfélemlítés eszközét a baloldalon. Utalva Jean Grenier *Essai sur l'esprit d'orthodoxie* (Esszé az ortodoxia szelleméről) című írására, Jean–François Sirinelli felhívja a figyelmet, hogy a kommunista értelmiségiek miközben arra törekedtek, hogy hiteltelenségek ezeket a tanúságtételeket, saját hitüket is védték a „kétkedés erjesztő hatása” ellen.⁴²

Hogyan tudta Fejtő leküzdeni ezeket az akadályokat? Személyes kvalitásai, kapcsolatai, elmélyült ismeretei és világosan megfogalmazott céljai egyaránt segítették őt.

Minden forrás arra utal, hogy kiváló érzéke volt az emberekkel való érintkezéshez. Kende Péter, akihez fél évszázados barátság fűzte, ezt írta róla: „be kell vallanom, hogy soha életemben nem ismertem más embert, aki hozzá hasonló képességekkel rendelkezett volna személyes kapcsolatok létrehozására és megtartására a földrajzi távolságok és az időbeli megszakítások ellenére. Ferenc e rendkívüli adottságának két pillére volt: élénk érdeklődése a másik ember iránt és páratlan memóriája.”⁴³ A tanúságtételek szerint Fejtő különösen széleskörű kulturális ismeretekkel rendelkezett. Érdeklődése és tudása messze meghaladta a korabeli politika területét. Hallgatósága (tanítványai, olvasói stb.) ma-

³⁷ FEJTŐ: *Budapesttől Párizsig*, 283–285.

³⁸ Uo. 332.

³⁹ Pierre GRÉMION: „Voix d'exil en marge du progressisme parisien”, *Intellectuels de l'Est*, 33.

⁴⁰ Uo. 34.

⁴¹ Uo. 37.

⁴² SIRINELLI: „Paris au coeur du débat Est-Ouest”, *Le Paris des étrangers depuis 1945*, 6, 9.

⁴³ KENDE Péter: „François Fejtő, un observateur engagé”, *Hommage à François Fejtő*, 11.

gasra értékelték, hogy politikával, stratégiával kapcsolatos okfejtéseibe kulturális, irodalmi stb. elemeket is beleszótt.⁴⁴ Gyakran említik rendkívüli elemzőképességét.⁴⁵

Fejtő Ferenc igen erőteljes és jól strukturált kapcsolati hálót mondhattott magáénak. Franciaországban számos híres és befolyásos értelmiségit (Sartre, Camus, Jacques Maritain, Raymond Aron, Edgar Morin) ismert személyesen. Clara Malraux – az irodalmár és politikus, 1945–1947-ben tájékoztatási miniszter André Malraux felesége – sokat segített neki kapcsolatainak kiterjesztésében. Fejtőnek voltak ismerősei a sajtó kulcsembereinek körében (ismerte például Géraud Henri Jouve-ot, az AFP igazgatóját, aki 1944-ben felvette a francia hírügynökséghez⁴⁶; és Albert Gazier tájékoztatási minisztert, aki 1950-ben újra álláshoz juttatta ott őt⁴⁷. Emmanuel Mounier-vel, az *Esprit* folyóirat alapítójával ugyancsak kapcsolatban volt). Ismert politikusokat (például feleségén Lucie Faure-on keresztül Fejtő kapcsolatba lépett az 1955-ben miniszterelnöki tisztséget viselő Edgard Faure-ral, aki segített neki a francia állampolgárság megszerzésében⁴⁸). Írásai is hozzájárultak személyes kapcsolatainak kiterjesztéséhez (például *Dieu et son juif* (Isten és az ő zsidója) című filozófiai művén keresztül meghívást kapott a Rothschild családból való Halphen asszonyhoz).⁴⁹

Közép- és Kelet-Európát illetően, ottani kapcsolatai a francia sajtóban felhasználható rendkívüli információs és konzultációs lehetőséget biztosítottak számára. Fejtő az 1945 utáni nomenklatúra számos tagját személyesen ismerte. Egyesek barátai voltak, mint Rajk László és felesége, vagy a szociáldemokrata vezetők, mint Kéthly Anna. Visszaemlékezései szerint egy 1947. júniusi ebéd alkalmával, az akkor belügyminiszteri

⁴⁴ Interjú Daniel Vernet-vel (2016. november 16.), Jacques Faure-ral (2016. november 24.) és Florance La Bruyère-rel (2016. december 4., Skype-on keresztül).

⁴⁵ Georges Mink (2016. december 6.) szerint Fejtő „isten volt az elemzésben” (un dieu analytique). Philippe de Suremain (2016. november 15.) úgy látta, hogy a „leghelytállóbb módon ítél” (jugements les plus pertinents). Florance La Bruyère úgy emlékszik, hogy Fejtő „nagyon árnyalt” volt, stb.

⁴⁶ FEJTŐ: *Budapesttől Párizsig*, 282–283.

⁴⁷ Uo. 345.

⁴⁸ Uo. 361.

⁴⁹ Uo. 408–409. Lásd FEJTŐ: *Dieu et son juif*. B. Grasset, Paris, 1960. Magyar kiadás: *A zsidó és az Úristen. Eretnék esszé*. Fordította: OSVÁT Anna. Logos, Budapest, 1997.

A magyar titkosszolgálat tisztában volt Fejtő Ferenc kiváló információszerzési lehetőségeivel. Beszervezésének előkészítése céljából többször alaposan „tanulmányozták”. Miután e kísérletek kudarcba fulladtak, *persona non grata* lett a Magyar Népköztársaságban egészen 1988-ig (!). Lásd: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ABTL): OL–18. számú dosszié, párizsi rezidentúra V (1951-től, archiv szám: OL–8–007/5), Belügyminisztérium, jelentés Balogh István aláírásával, *Jugoszlávia ellen folytatandó munka Franciaországból. Párizsi rezidentúra feladatai*, Budapest, 1954. október 27., folió: 79–85.

tisztséget viselő Rajk tudtára adta, hogy „*a kommunista párt »minden eszközt igénybe fog venni«, hogy a szocialistákat maga mögé utasítva, a legnagyobb pártként kerüljön ki a legközelebbi választásokból*”.⁵⁰ Más fontos szereplőkről személyes benyomást tudott szerezni (például Nagy Imréről, Rákosi Mátyásról, Lukács Györgyről). Szívélyes kapcsolatokat ápolt lengyel és jugoszláv diplomatákkal. Az utóbbiak bizalmas információkkal segítették őt a Rajk–perről szóló cikkei készítése során.⁵¹ Fejtő különösen mélyen ismerte Közép-Európát: amikor 1938-ban 29 évesen el kellett hagynia Magyarországot, irodalmi és újságírói karrierje már igen előrehaladt. Személyes ismeretségben volt Magyarország kulturális és főként irodalmi elitjének sok tagjával (Hatvany Lajossal, Ignó Pállal, József Attilával, Illyés Gyulával...).⁵²

Franciaországhoz és a francia nyelvhez való erős kötődése tovább erősítette pozícióját új hazájában. Igen magas szinten bírta a francia nyelvet (írásban is), ami nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy tekintélyt szerezzen a francia értelmiségiek körében. Még akkor is, ha erős „*dunántúli kiejtése*” (ahogyan ő mondta) élete végéig elkísérte... Visszaemlékezései szerint a francia kultúra már száműzetése előtt nagy becsben állt előtte. Fejtő különleges módon értette Franciaországot: számos kritikát közölt a kortárs francia irodalomról emigrációja előtt is. Katartikus élmények szintén erősítették Franciaországhoz fűződő kapcsolatait. De Gaulle-nak a németektől elszenvedett vereség után a BBC-n elhangzott első beszéde kapcsán ezt írta: „*Azon az estén (1940. június 18-án) ismét reménykedni kezdtem, és gaulle-ista lettem.*”⁵³ Részt vett az Ellenállási Mozgalomban, és átélte a felszabadulás eufóriáját is.⁵⁴ Az a tény, hogy már a háború előtt ismerte Camus-t, Sartre-t és Maritain-t szintén erősítette e hírességekkel való kapcsolatait.

Fontos hangsúlyozni, hogy Fejtőnek valóban szándékában állt, hogy befolyást gyakoroljon. Nagy figyelmet szentelt üzenetének „*hangszerelésére*”. Főként a baloldali francia olvasókhoz szólt. Hozzáállásának bemutatására felidézem 1956. november 4-én, a magyar forradalom szovjetek általi leverésének napján elmondott beszédét. Fejtő előadást tartott a magyar eseményekről az *Esprit* című folyóirat éves kongresszusán. Noha az 1932-ben alapított folyóirat kereszténynek vallotta magát, a perszonalizmus filozófiája, a munkásosztály szakralizálása és a háború óta a Szovjetunió iránt meglévő *a priori* jóindulata révén közel állt az FKP-hoz.⁵⁵

⁵⁰ FEJTŐ: *Budapesttől Párizsig*, 304.

⁵¹ *Átélttem egy évszázadot* (FÖLDES Anita), 144.

⁵² Erről részletesen lásd AGÁRDI Péter: *Értékrend és kritika. Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években*. Gondolat, Budapest, 1982.

⁵³ FEJTŐ: *Budapesttől Párizsig*, 244.

⁵⁴ Uo. 263–273.

⁵⁵ Vö.: *Dictionnaire des intellectuels français. Les personnes. Les lieux. Les moments*. Sous la direction de Jacques JULLIARD et Michel WINOCK. Seuil, Paris,

Ezért aztán Fejtő Ferenc, amikor előadta a saját felfogását a magyarországi eseményekről, hallgatói számára és későbbi publikációiban is – „a polgári sajtó ujjongását” ellensúlyozandó – szándékosan kiemelte a munkástanácsok jelentőségét a forradalom második szakaszában: „kissé el is túloztam a felkelés proletár jellegét, mert a felkelés elsősorban demokratikus és nemzeti volt, és a rendőrállam és az idegen megszállás ellen irányult”, vallotta be később.⁵⁶

Fejtő Ferenc, mint újságíró és értelmiségi, a kommunista világ szakértőjeként Közép- és Kelet-Európa különösen sikeres közvetítője volt Franciaországban. Történeti művei (főként az *Histoire des démocraties populaires* és a *Requiem pour un empire defunt: histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie*⁵⁷) által sokat tett, hogy választott hazájában megértesse térségünk komplex valóságát. Kiadott munkái, egyetemi oktatói és szakértői tevékenysége révén bizonyos mértékben részt vett a Közép- és Kelet-Európa felé irányuló francia külpolitika kidolgozásában is. Figyelembe véve látványos sikereit, szoros beágyazottságát a francia szellemi élet szövetébe és azt a tiszteletet, amelyet Franciaországban kivívott, Fejtő Ferenc bízvást tekinthető a 20. században Magyarországot elhagyó egyik legjelentősebb emigránsnak.

1996. 448–449, 812–814. A „proletariátus misztifikálásáról”, ami az *Esprit* folyóiratnál megfigyelhető, lásd: Michel WINOCK: *Histoire politique de la revue „Esprit”, 1930–1950*. Seuil, Paris, 1975. 355–358.

⁵⁶ FEJTŐ: *Budapesttől Párizsig*, 373.

⁵⁷ FEJTŐ: *Requiem pour un empire defunt: histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie*. Lieu commun, Paris, 1988. Magyar kiadás: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása*. Fordította JÁSZAY Gabriella és KÖRMENDY Marianna. Minerva–Atlantisz, Budapest, 1990.